

Milan M. Buben:

Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. Sv. III/4: Řeholní klerikové (jezuité)

/ Václav Bartůšek /

Závěrečný, čtvrtý, svazek třetího dílu rozsáhlé encyklopedie Milana M. Bubna, který vychází v pražském encyklopedickém nakladatelství Libri se zabývá církevní institucí, která zásadně poznamenala jak světovou, tak naši historii hlavně v období 16. až 18. století – jezuitům neboli tovaryšstvu Ježíšovu. Málokterý z církevních řádů (a to už vlastně už od dob svého vzniku a pak hlavně v době osvícení) vyvolával tak různorodé ambivalentní reakce ve společnosti jako oni. Snad právě kvůli tomu se v určitých historických epochách, které jsou v knize zahrnuty všechny v četných autorových časových přesazích přes první termín zrušení jezuitského řádu v roce 1773, kdy se pak Buben zabývá obnovením řádu a jeho historií až do dnešní doby. Velkou pozornost, více než jednu třetinu (do s. 173) tohoto svazku, věnoval autor také dějinám jezuitů ve světě. Dodržel při tom třídění pro líčení dějin jednotlivých řádů, které nám bylo známo i z minulých svazků u hesel jednotlivých řádů. Po prezentaci obsahu a seznámení se sofistickým heslem (pojmem) řád jezuitů se věnoval organizaci a struktuře řádu, jeho dějinám spolu s uvedením seznamu řádových generálních představených i řádových světců a blahoslavených počínajíc zakladateli řádu sv. Ignácem z Loyoly, sv. Františkem Xaverským a dalšími přes anglické mučedníky, misionáře a další mučedníky i významné osobnosti, řeholníky popravenými a zavražděnými ve Španělsku za občanské války nebo v nacistických koncentračních táborech a jezuitu zemřelými do počátku padesátých let 20. století v celém světě konče.

Ve své knize věnoval Buben přirozeně hlavní pozornost působení jezuitů na území v rozsahu dnešních českých zemí. Líčí historický vývoj řádu od příchodu v roce 1556 až do zrušení v roce 1773 i po něm a zejména po obnovení v roce 1814 až do současnosti. Přidává seznamy řádových provinciálů. Zde jezuitský řád vytvořil za dobu svého působení v letech 1556–1773 poměrně rozsáhlou síť kolejí, které spravoval různé poněkud menší domy

– jezuitské rezidence, případně i misie, které působily pouze přechodně. Posláním kolejí bylo nejen působit na vnitřní rozvoj řádové spirituality, ale reprezentovat řád vůči veřejnosti, zejména vzdělaným vrstvám tehdejší společnosti. V jezuitských kolejích se rozvíjelo vzdělání, zejména středoškolské (gymnaziální) a v hlavních městech jednotlivých státních celků zpravidla také vysokoškolské), řádové lékárenství i řádový knihtisk. Knihovny jezuitů bývaly bohatě zásobeny moderní literaturou z celé tehdejší Evropy. Rezidence vznikaly často při důležitých poutních místech, avšak také zde se můžeme občas setkat s působením jezuitských gymnázií (zpravidla čtyřtřídních nižších) nebo lékáren. Vznikaly při nich také významné poutní areály.

Z kolejí se Buben zabýval především nejstarší kolejí v Praze Klementinu u chrámů sv. Salvátora a sv. Klimenta, která se také stala střediskem české provincie, která nesla v letech 1556–1623 jméno Gernania. Podrobně se věnoval zejména popisu Klementinských kostelů a kaplí, z nichž některé postupem času zanikly. Působila při ní univerzita, seminář a konvikt. Podrobněji se věnoval také kolejím v Olomouci s chrámem panny Marie Sněžné (zal. 1566) s univerzitou, seminářem a konviktem, v Brně s kostelem Panny Marie (zal. 1570) domem první probace, seminářem a gymnáziem, v Českém Krumlově (zal. 1584) s kostelem sv. Víta, se seminářem a gymnáziem, v Chomutově (zal. 1589) s kostelem sv. Ignáce se seminářem a gymnáziem, v Jindřichově Hradci (zal. 1594) s kostelem sv. Máří Magdalény se seminářem a gymnáziem, v Jičíně (zal. 1622) s kostelem sv. Ignáce se seminářem a gymnáziem, ve Znojmě (zal. 1624) s kostelem Michaela se seminářem a gymnáziem, v Jihlavě (zal. 1624) kostelem sv. Ignáce se seminářem a gymnáziem, v Opavě (zal. 1625) s kostelem sv. Jiří se seminářem a gymnáziem, v Praze na Malé Straně (zal. 1625) profesní dům s chrámem sv. Mikuláše se seminářem a gymnáziem, v Kutné Hoře (zal. po 1624) s chrámem sv. Barbory se seminářem a gymnáziem, v Praze na Novém Městě (zal. 1628) s kostelem sv. Ignáce se seminářem a gymnáziem, v Chebu (zal. 1628) s kostelem sv. Ignáce a gymnáziem, v Litoměřicích (zal. 1629) s kostelem sv. Panny Marie (Zvěstování...) se seminářem a gymnáziem, v Hradci Králové (zal. 1633) s kostelem sv. Nanebevzetí Panny Marie, se seminářem a gymnáziem, v Klatovech (zal. 1635) s kostelem Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Ignáce, se seminářem a gymnáziem, v Březnici (zal. 1637) s kostelem sv. Ignáce a sv. Františka Xaverského se seminářem a gymnáziem, v Uherském Hradišti (zal. 1644 s kostelem sv. Františka Xaverského se seminářem a gymnáziem a v Telči (zal. 1651) s domem třetí probace, s kostelem Jména Ježíš, se seminářem a gymnáziem.

Autor rovněž uvádí některé koleje při hranicích s českými zeměmi, které např. mohli zvyšovat vzdělanost v některých jejich oblastech. Jednalo se např. o koleje v Kladsku (1597–1757, 1761–1776) s kostelem bl. Panny Marie, seminářem sv. Aloise Gonzágy a gymnáziem, o němž autor více neuvádí, v Nise (1622–1776/1800) s kostelem Nanebevzetí Panny Marie, seminářem a gymnáziem, v Hlohově (1625–1776) s kostelem sv. Mikuláše, seminářem a gymnáziem, o němž autor více neuvádí, v Zahání (1628–1640, 1652–1773) s kostelem sv. Petra a Pavla, seminářem a gymnáziem, ve Svídnici (1630–1776) s kostelem sv. Barbory, seminářem a gymnáziem, ve Vratislavi (1638–1776) s kostelem sv. Panny Marie na Písku, konviktem, seminářem, univerzitou Leopoldinou a později a původním gymnáziem, v Opolí (1668–1776), s kostelem Nejsvětější Trojice s gymnáziem a dočasně i se seminářem a kolej v Lehnici (konec 17. stol.–1776) s kostelem sv. Jana, gymnáziem a seminářem. Z dalších zahraničních kolejí se českých zemí týkaly částečně ještě osudy jen stručně zmíněné jezuitské koleje ve Vídni, při které byl kostel sv. Anny a probační dům, protože měla rezidence v Žacléři a v Žirči.

Osudy jednotlivých rezidencí jsou většinou uváděny za popisem kolejí kam byly jako jejich majetek příslušné. K pražské koleji v Klementinu se vztahoval osud rezidencí v Tuchoměřicích, na hradě Okoři, v Liběšicích a Úštěku, v Opařanech a ve Staré Boleslavi. Nejvýznamnější z nich byla rezidence ve Staré Boleslavi s poutním komplexem s kaplí sv. Ludmily a kostelem Panny Marie s Palladiem země České. Ke koleji v Olomouci příslušely rezidence v Holešově, Čejkovicích, Rokytnici (u Přerova) a v Bohdalicích. Ke koleji v Brně patřily rezidence v Divákách (u Klobouk), Sečkovicích a zejména v Tuřanech, kde se nacházel poutní kostel Zvěstování Panně Marii. Ke koleji v Českém Krumlově náležela rezidence v Římově s loretánskou kaplí Panny Marie, kostelem sv. Ducha s křížovou cestou. Ke koleji v Chomutově patřila rezidence v Šejnově (Bohosudově) se seminářem a gymnáziem u poutního kostela Sedmibolestné Panny Marie. Ke znojemské koleji náležela rezidence v Bohuticích. S kolejí v Jihlavě byly spojeny osudy rezidencí v Knínici a v Jamném, s opavskou kolejí rezidence v Jemeticích, Českém Tešíně (1670–1773), Albrechticích a v Melči. Největší z nich byla asi rezidence v Těšíně, kde se nacházelo gymnázium a šlechtický konvikt. S malostranskou pražskou kolejí souvisela činnost rezidence ve Střelských Hořticích na Strakonicku, kterou odkoupila v roce 1661 kolej v Klatovech, kutnohorskou kolejí pak rezidence v Golčově Jeníkově a v Chlumku u Luže, kterou převzala královéhradecká kolej, která měla ještě rezidenci v Žampachu. Rezidence v Petrovicích na Sedlčansku náležela novoměstské jezuitské koleji

a rezidence ve Starém Hrozňatově koleji v Chebu. Největší a nejznámější rezidence na Svaté Hoře u Příbrami (1647–1773) patřila jezuitské koleji v Březnici. Ke koleji v Uherském Hradišti patřily rezidence Zdounky a Habrovany, ke koleji v Telči Knínice.

Kniha uvádí také pokusy o založení jednotlivých kolejí, případně i rezidencí. V letech 1561–1605 došlo např. k pokusu o založení jezuitské koleje v Plzni, avšak pro odpor části řeholního i světského kléru k tomu nedošlo. Zda se zde počítalo se zřízením nějakých škol, nejspíše gymnázia, autor neuvádí. Autor připomíná také pokus o založení jezuitské koleje v Třeboni, ke kterému došlo v letech 1566–1584 za Viléma z Rožmberka celkem dvakrát. Nakonec Vilém z Rožmberka umožnil druhé vlně těchto jezuitů přejít v roce 1588 do Českého Krumlova spolu s jezuitu z Borovan, kteří se zde snažili založit rezidenci. Pokusy o založení jezuitské rezidence proběhly také v severočeské Krupce v letech 1587–1618 a pak i během 17. století, zejména kolem roku 1670, avšak kvůli stavovskému odboji před rokem 1618 a pak kvůli působení rezidence v sousedním Šejnově byly neúspěšné. K neúspěšnému pokusu o založení jezuitské rezidence u kostela sv. Anny došlo v letech 1616–1626 také v Holešově, po úpravě bývalého česko-bratrského kostela na katolický chrám olomouckým biskupem Františkem kardinálem z Ditrichštejna, avšak kvůli nedostatečnému hospodářskému zabezpečení i nepokojné době z pokusu sešlo. Úspěšnější v tomto směru byly nakonec Ditrichštejnovy pokusy o uvedení jezuitů do Kroměříže, kde v letech, kde v letech 1635–1644 jezuité působili, ale nakonec podlehli těžké válečné době a přešli do koleje v Uherském Hradišti, kam chtěli vlastně jít již dříve. Do Kroměříže přišli piaristé. S pokusem o založení jezuitské koleje se na Moravě se můžeme také ještě setkat ve Strážnici, kde jezuité kolem roku 1651, tedy v době krize piaristického řádu, vyvíjeli nátlak na zoufalého hraběte Františka Magnise (†1652), aby jim předal zdejší piaristické gymnázium (zal. 1633). Do této doby (1650–1666) spadá také neúspěšný pokus o založení jezuitské koleje nebo rezidence v Hostinném. Původně je zde podporovala rodina zdejšího majitele panství Viléma Lamboye. Když jim dědic panství Vilém Lamboy nezvýšil fundaci na výstavbu koleje, jejich zájem opadl a do Hostinného byli povoláni františkáni, kteří postavili svůj klášter za hodnotu původní nadace.

Buben se pak dále věnuje lokalitám spojeným s působením řádu po jeho obnovení v roce 1814. Před tím zde uváděl pouze rezidenci v Českém Těšíně, kde jezuité působili nejen před rokem 1773, ale i v letech 1885–1938 a od roku 1990 do současnosti). Podobně tomu byl v jezuitské rezidenci

v Doupově, která působila v letech 1756–1773, kdy zde působilo gymnázium, které převzali i s kolejí piaristé. Jezuité zde pak ještě působili v letech 1932–1950, tedy před tím než se celé město stalo terčem cvičných zbraní po začlenění do vojenského újezdu. Z dalších pozdějších míst uvádí autor ještě Svatý Hostýn, Velehrad, Cukmantl, Karvinou, Prahu-Bubeneč, Podmokly, Děčín (dnes se školou Nativity), Benešov u Prahy, Brno, Olomouc a Kolín. V současné době působí tedy jezuité v Českém Těšíně, na Svatém Hostýně, ve Velehradě, v Olomouci (pobočka římského Centra Aleti a nakladatelství Refugium s vazbou na kardinála Tomáše Josefa Špidlíka (*1919 Boskovice, †2010 Řím), v Brně, v Kolíně a v Praze u kostela sv. Ignáce. V závěru se autor věnuje významným členům řádu, kteří žili, působili, zemřeli nebo pocházeli z českých zemí. Knihu jako celek zakončuje poděkováním s dodatkem, soupisem literatury, seznamem zkratk a terminologickým slovníčkem.

Buben ve své encyklopedii připomíná celou řadu faktů, které nelze při zpracování tohoto tématu zanedbat a která by jinak asi byla neznámá. Z hlediska historického bádání jsou např. velmi cenné zprávy o pokusech o založení dalších kolejí a ústavů s latinskými školami na území Čech a Moravy, protože některé z nich byly málo známé a v literatuře zasuté. Přesto některé z nich Bubnovi unikly. Více pozornosti by si asi zasloužily pokusy o založení jezuitských škol v královském městě Písku, zejména v roce 1764 nebo epizodické působení jezuitů v Kostelci nad Orlicí v 17. století, o němž se autor zmiňuje v souvislosti s dědictvím po majitelích panství Gramech a hospodářském působení jezuitského ekonoma Kryštofa Fischera na zdejším panství. Ve městě došlo pravděpodobně zásluhou působení Bohuslava Balbína i k nižší latinské školní výuce. Návrhu na pozvání jezuitů se jistě v radách měst na našem území při vyjednávání o pozvání středoškolských učitelů do pobělohorských českých měst objevovalo více.

Vzhledem k tomu, že Bubnova kniha o jezuitech je velice obsáhlá je její nejpodstatnější vadou absence rejstříků. Autor se také zbytečně často uchyluje k opakování téže informace v textu několikrát. Je ovšem otázkou, zda to zvýší didaktickou hodnotu knihy nebo ještě ztíží orientaci v hutném textu. Snad proto se mi nepodařilo najít v knize zprávy o působení nižšího jezuitského gymnázia v Poděbradech po roce 1740. Možná, že ho autor nevěděl záměrně, protože jezuité ve městě pouze vyučovali a jejich komunita zde nebyla. Podivné je také, že autor vychází pouze z české literatury, které je ovšem i tak enormní množství. Cizojazyčnou literaturu autor necituje vůbec, stejně jako neuvádí, které informace získal z internetu. Z pramenů neuvádí ani elogia, nekrologia případně i jiné prameny charakteru analů.

To vlastně vede k tomu, že ačkoli je to teoreticky v encyklopedii přípustné, působí takto získané informace, pokud nebyly převzaty z literatury, která využívala prameny, vlastně jako poněkud neprokázané a druhořadé. Např. zde zmíněné údaje o pokusech o zakládání jezuitských kolejí a rezidencí s gymnázií bude třeba prověřit časem v archivních pramenech k dějinám jezuitského řádu (zejména fond Jesuitica v Národním archivu) i k církevním dějinám (zejména Archiv pražského arcibiskupství apod.) nebo i v archivech příslušných měst v síti krajských a státních okresních archivů. Osobně se domnívám, že se Bubnovi daří vytvářet jakási díla encyklopedického charakteru na pomezí historie a literatury faktu a přinášet svůj tradičně konzervativní pohled na celou problematiku. Kdyby od svého záměru ustoupil, byla by asi česká monasteriologická literatura o něco chudší, ale zpřehlednění jeho prací pomocí rejstříků, tabulek i dalšího doprovodného aparátu by bylo zcela na místě.

Buben, Milan M.: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích. Díl III/4. Řeholní klerikové (jezuité). Libri, Praha 2012, 534 s.